

Биљана С. Солеша³
Медицинска школа Крагујевац

ИСТОРИЈСКИ, ЛЕГЕНДАРНИ И МИТСКИ ЕЛЕМЕНТИ У ЕПСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА О КОСОВСКОМ БОЈУ

Сажетак: Предмет истраживања овог рада јесу историјски, легендарни имитски елементи у епским народним песмама о Косовском боју које је сакупио Вук Караџић. У уводном делу рада указује се на митолошко наслеђе које је уткано у српску народну епiku. Наводе се историјски подаци о Косовском боју из 1389. године и даје осврт на главне приповедне токове косовске легенде са нагласком на лик Вука Бранковића у историји и легенди. У средишњем делу рада, поред систематизације епских песама о Косовском боју у до сада познатим збиркама сакупљача народне књижевности, истражују се теме и мотиви, посебно мотив издаје и мотив свесне жртве и уочавају подударности косовске легенде са Христовим страдањима. Присуство митских елемената истраживано је у ликовима мајке Југовића и Милоша Облића. У завршном делу истиче се значај и шири утицај косовске епике и косовског мита у српској култури. Поред употпуњавања књижевно-научне мисли о епској народној песми, циљ рада је указати на значај препознавања разлике историјског, легендарног и митског приликом интерпретације књижевних дела.

Кључне речи: Косовски бој, епска песма, историја, мит, легенда.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У истраживањима српске народне књижевности, посебно епских песама истакнути су интерпретативни потенцијал, естетске вредности, страни утицаји, присуство историје, легенде имитске свести. Архаична свест срасла је са историјским збивањима нашег народа и може се препознати у усменим творевинама. Балкан је средина склона култовима, прилично религиозна на пагански начин, уоквирена архаичним мишљењем. Међутим, савремени човек не може мислити на аутентично митски начин. Њему митови нису неприкосновене поруке предака, већ занимљива форма, облик песничке мисли којој изражајну динамику дају лирске слике, преузете из давнина. Облици народног стваралаштва стваранису на подлози традицијске културе чије су основе у митском мишљењу и схватању света. Епска народна поезија примарно је национална,

³ solasabilja@gmail.com

јер она осликава догађаје из националне историје, чувајући тако колективно памћење читаве етничке заједнице. Идеја о усменој епској поезији која садржи историјску истину веома је стара. Познати Вуков став да у „народним песмама не треба тражити истините историје“ до крајњих консеквенци доводи се у радовима представника критичке историографије у другој половини XIX века. У складу са преовлађујућим колективним „јавним мишљењем“ епске песме и историјска предања маркирају и презентују најважније догађаје српске историје (Сувајчић 2010: 339).

Најпознатији друштвени и историјски митови из старе српске вере и каснијих хришћанских утицаја су Видовдан и Косовски бој. У свом дубинском, идејном слоју епска песма је „народно мишљење“ о догађајима и личностима, а њен појам истине веома сложен. Све што је догађај значајнији, све што је више повезан са свеукупном судбином народа он пушта дубље корене у традицији. Косовска битка је управо један такав догађај (Милошевић–Ђорђевић 1990:13). Епска легенда о Косовском боју поред епске легенде о Марку Краљевићу најпознатија је, најраспрострањенија и најизграђенија епска легенда балканских народа. Епска народна поезија о косовским догађајима је историјску, објективну стварност уклапала у различите структуралне целине и прилагођавала је специфичном начину мишљења у усменој поезији. Основни циљ био је да се истакне висина идеала који су само јунацима достижни, при чему су идеали могли имати реалну основу и подстицаје у животу појединца, породице и народа. Водило се рачуна да се стварност не изгуби из вида како би песма била израз могућег и смисленог. Епска народна песма је присутна у наставним програмима, те је веома важно приликом наставне интерпретације оспособити ученике да у свим књижевним творевинама разликују шта је историјско, легендарно и митско.

КОСОВСКЕ БИТКЕ, КОСОВСКА ЛЕГЕНДА И ЕПСКА НАРОДНА ПЕСМА

Народне епске песме о Косовском боју јесу свеобухватни осврт на неколике косовске битке које су се одигравале на косовским просторима од 1389. до 1448. године. Бојева на Косову било је и пре 1389.године, али се најпознатија у народној традицији и најопеванија битка на Косову десила на Видовдан 15. јуна (28. јуна) 1389. Појединости о току битке нису познате јер се извори не слажу међусобно. Зна се датум битке, смрт Мурата и Лазара, смрт Муратовог сина Јакуба. Из историјских извора не може се утврдити исход битке. Свака од зараћених страна има властито виђење борбе. Неучесници у боју су неодлучни. Зна се да су четири Лазареве кћери биле удате уочи Косовске битке и да се на бојишту појавио само један Лазарев зет, касније озлоглашени Вук Бранковић. На ратишту нема бугарског зета са великом војском, нема ни Ђурђа Страцимировића Балшића, као ни мачванског бана Николе Горјанског Млаћег. Лазар је био углавном препуштен себи (Ђоровић 2005:180).

Косовска битка је препричавана, описивана и дописивана столећима. Приповедање о њој је косовска легенда. Једним приповедним током она је прича о борцима за праву веру и светим ратницима који се свесно жртвују за победу праве вере, колико хришћани толико и муслимани. Други приповедни ток је прича о јунаштву, срчаности, оданости, поштовању задате речи, заклетве и завета. Основним приповедним токовима косовске легенде црквено-религиозној повести о кнезу-мученику и витешкој причи о оклеветаном јунаку који врши херојски подвиг придружује се и предање о Вуковој издаји. Легенда се реализује у најширем јужнословенском контексту (Сувајџић 2010: 340). Приликом проучавања косовске битке и косовске легенде наилази се на проблем јасног одређења шта припада историји, а шта легенди, пошто су се у овом случају и историја и легенда пречесто преплетале и мешале.

У писаној књижевности постоји у више варијаната прича о косовском боју која потиче из усмене традиције. У делу Мавра Орбина *Краљевство Словена* у средишту није прича о кнезу Лазару, већ о Лазаревим зетовима Милошу Обилићу и Вуку Бранковићу, о њиховом ривалству, породичном сукобу изазваном свађом жена и међусобном непријатељству које Бранковића одводи у издајство, а Обилића до највећег подвига. Ова епска прича о Косову доминира у косовској традицији XVII и XVIII века, о њој сведоче неке бугарштице, пераштанска драма о Косову, *Прича о Боју косовском*, Троношки родослов, песме о Косовској бици у Качићевој песмарици. Певачи XIX века сасвим су напустили ту верзију приче, иако није заборављено предање о Милошу и Вуку као зетовима кнеза Лазара. У песми они се не сукобљавају као зетови, него као херој и издајник (Деретић 2011: 376).

Пре Вуковог бележења песме о Косовском боју забележене су у рукописима и то пет песама дугог стиха – бугарштица „Како Милош Драгиловић или Обилић рањен на Косову ... примину“, запис Ђура Матијашевића (објављен у збирци Валтазара Богишића *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*, Биоград, 1878); затим „Бугарштица о Косовском боју“, запис из једног пераштанског рукописа с краја XVII века, објавио га је М. Пантић⁴. Након тога постоје три записа Јоза Бетондића с почетка или средине XVIII века „Кад је погинуо кнез Лазар и Милош Обилић на Косову“ (Богишић), „Кад су се посвадиле Лазареве кћери“ (Франц Миклошић) и „Кад је Страхињи Бановићу жена учинила издају“ (Богишић).

Најстарији записи десетерачких песама налазесу у *Зборнику Аврама Милетића* из 1799, а постоје и неки текстови који су забележени после Вукових записа: „Васојевић Стево“ у збирци Јована Стеића *Сабор истине и науке*, затим „Посавчић Стеван“ у *Летопису Матице српске* 1846, „Полазак Југовића на Косово“ у Даници, 1868. Богољуб Петрановић објавио је песме „Сан Царице Милице“ и „Пропаст српског царства“ у збирци *Српске*

⁴Видети: *Расковник*, часопис за књижевност и културу, Београд 1989, XV, 55–56 и 79–84.

народне пјесме из Босне и Херцеговине, 1867 (Милошевић – Ђорђевић 1990: 22–24). Збирка Валтазара Богишића, поред песама о Косовском боју из 1389.године, садржи и неколико песама о Косовском боју из 1448, које су по догађајима, прототиповима својих мотива и по мотивима самим, могле утицати на проширивање легенде о првом боју (Милошевић – Ђорђевић 1990: 23).

Вук Караџић је у *Малој прстонародној славеносербској пјеснарици* 1814. објавио прву песму са косовском темом, коју је назвао „Милош у Латинима“. У *Народној Србској пјеснарици* 1815.у поглављу под називом „Јуначке, и различне мужеске пјесне“ Вук објављује песме „О кнезу Лазару“ (каснији наслов „Цар Лазар и царица Милица“) коју је забележио од Тешана Подруговића, затим „О косовској битки“ (касније „Царица Милица и Владета војвода“) коју му је певала слепа Степанија; пет фрагмената косовских песама добио је од свог оца Стефана („Комади од различнијех косовскијех пјесама“). Све песме записао је у Сремским Карловцима. У другој књизи *Народних српских пјесама* у Лајпцигу 1823, и поново у књизи Бечког издања 1845, објављен је потпун косовски круг песама у који спадају следеће песме: „Женидба кнеза Лазара“ од певача старца Рашка, „Зидање Раванице“ од истог певача и „Зидање Раванице“ од сељака из Рудничке нахије, „Милош у Латинима“, „Бановић Страхиња“ од старца Милице, „Мусић Стефан“ од следе Живане, „Смрт мајке Југовића“ од непознатог певача, „Пропаст царства српског“, „Косовка девојка“ и „Обретеније главе кнеза Лазара“ од следе из Гргуреваца. За бугарштице Вук није знао. Валтазар Богишић их је нашао само у рукописима а штампао 1878. године.

Песме које износе догађаје непосредно пре битке у Вуковој збирци обухватају Муратову објаву рата и поруку да се преда или бори (први одломак у „Комадима од различнијех косовскијех пјесама“). У првом делу песме „Пропаст царства српског“ у дубљем мисаоном слоју открива се Лазарева дилема и њено психолошко разрешење – питање избора између царства земаљског или небеског. У песми „Кнежева вечера“ појављујусе јунаци: Југ Богдан, девет Југовића, Вук Бранковић, Милош Обилић, Косанчић Иван и Топлица Милан. У овој песми сударају се претходна збивања и наговештавају будућа. Кнез изражава своју сумњу у Милошеву верност, а Милош, правдајући се, открива клеветника и издајника, као и своје намере да ће убити султана.

У четвртм „Комаду од различнијех косовскијех пјесама“ налази се извештај Ивана Косанчића Милошу, о ухођењу турске војске и њеној множини, подробно распитивање Милошево о положају султановог шатора и Милошева поновна изјава да ће извршити заклетву дату своје кнезу и убити турскога цара Мурата. Песма „Пропаст царства српског“ говори о причешћивању српске војске пред одлазак у бој. Полазак у бој као јединствена слика ратника на коњима дат је у песми „Цар Лазар и царица Милица“. Бој као централни догађај дат је у песмама „Пропаст царства српског“, у песми „Цар Лазар и царица Милица“ као

ретроспективни извештај и као слика разбојишта у песмама „Косовка девојка“, „Смрт мајке Југовића“ и „Мусић Стефан“. Догађаји после боја представљају својеврсни епилог, осећање и сећање оних који су остали живи (Косовка девојка, мајка Југовића, Мусић Стефан, Владета војвода, слуга Милутин, Павле Орловић).

Посебно се може издвојити песма „Обретеније главе кнеза Лазара“, за коју се може рећи да је завршетак епско-поетске кнежеве биографије. У њој је доста хагиографских елемената, али и чињеница блиских историјској истини. Опис „красне“ Раванице у коју се преноси Лазарево тело, и извештај о начину на који је зидана, у потпуности се поклапа са историјским чињеницама:

Под високом под Кучај – планином,
Што је Лаза саградио цркву
За живота јоште за својега,
Саградио себи задужбину
О свом лебу и о своме благу
А без суза, без сиротињскије.

Слично наведеним стиховима, у свом даровном писму манастиру, кнез објашњава како је сазидао задужбину: „И све... приложих, не узех ничију баштину, не створих по сили но све са искупом и заменом, како ко хотеше“ (Милошевић – Ђорђевић 1990: 28–29). У песмама косовског циклуса нема хумора ни шале, призора гозби и свадби, и сам стих звучи суморно и строго. У лексици песама, у распореду сталних епитета, у распореду понављања, нема ничег сувишног. Нестају традиционални епски мотиви, замењују их конкретна збивања из српске историје (Кравцов 1982: 299). Карактеристично за песме о Косовском боју у Вуковој збирци је да су оне пуне драмског набоја. За разлику од бугарштица које певају о Косову, оне претежно представљају драму епске речи, а не херојског подвига. У њима се конфликт одиграва на вербалном нивоу, линије сукоба су у релацијама: клетва–заклетва; оклеветани јунак–издајник; обећање–испуњење; здравица–одговор, избор земаљско–небеско царство; мотив брата од заклетве. Сам бој је „покривен“ техником извештаја из боја; отуда је могућ и чак посве логичан парадокс да јунаци, иако кнез Лазар бира небеско царство, одлазе да погину у земаљској бици. Јунаци су максимално симболизовани. Они постају амблеми, попут лика Бошка Југовића у песми „Цар Лазар и Царица Милица“ (Сувајџић 2002: 19–23). Песме из Вукове збирке „Цар Лазар и царица Милица“ и „Пропаст царства српскога“ обухватају догађај у целини. У песми „Цар Лазар и царица Милица“ најпре се опширно приказује одлазак војске у бој, а у другом делу, у форми извештаја гласника сазнајемо о опису тока битке. Целовити приказ битке дат је веома сажето у песми „Пропаст царства српскога“, као и у оним фрагментима које је Вук назвао „Комади из различнијех косовскијех пјесама“. У прву групу такође спадају и песме „Кнежева клетва“, „Кнежева вечера“, „Косанчић Иван уходи Турке“ и „Три добра јунака“.

У овој збирци посебну групу чине баладичне песме „Мусић Стефан“, „Смрт мајкеЈуговића“ и „Косовка девојка“. Тежиште казивања у свим овим песмама се са саме битке преноси на дешавања пре и после битке. Песме које говоре о дешавањима пре углавном износе драму опредељења за борбу која је мотивисана чињеницом да је непријатељ далеко надмоћнији, те да опредељење за борбу подразумева прихватање неминовног пораза. У свакој варијацији драме опредељивања јунака за битку сваки јунак се ставља пред исту дилему: ићи у унапред изгубљену битку или одустати и прихватити морални пораз.

Кнез Лазар је у двострукој дилеми. Он мора да бира између вазалног положаја Србије или борбе на смрт на бојном пољу. Такође он се мора определити између земаљског и небеског царства. Лазар се одлучује за битку, позива све Србе, на оне које се не одазову баца најтежу клетву, клетву затирања свеколиког живота („Кнежева клетва“). Опредељује се и за пораз и смрт на бојном пољу, јер је то пут до царства небеског јер: „земаљско је за малена царство,/а небеско увек и довека.“ Оба опредељења имају у основи мисао у продужавању живота, мисао о будућности оних који ће остати на земљи и мисао о вечном животу оних који ће пасти у боју. Оба опредељења траже жртву и смрт у борби против непријатеља.

Други кључни моменат је Милошево опредељење за херојски чин који неизбежно подразумева и његову властиту смрт, што се наговештава у „Кнежевој вечери“, која је најнапетији моменат косовске драме, пун озбиљности, тајанства и узвишености попут Христове тајне вечере. Подударност кнежеве вечере и Исусове тајне вечере је очигледна, с тим што ће Христ самоуверено препознати издајника, док Лазар клевету осумњиченог издајника по наговору истинитог кривца. Прича о оклеветаном витезу је у духу епске легенде и она покреће редослед догађаја у којима ће се доказивати невиност оклеветаног и издаја правог кривца (Љубинковић 2010: 277).

Попут Лазара и Милоша, чије је опредељење слободан избор смрти, остали косовски јунаци опредељују се за борбу и сигурну смрт. Мусић Стефан долази на бојно поље са закашњењем, кад је битка изгубљена, па ипак и он улази у борбу и гине, имајући на уму све време кнежеву клетву. Бошко Југовић, иако од кнеза добија дозволу да остане са Милицом, одлази у бој, јер је одлазак у бој за њега, његову браћу и остале јунаке испит витешке части и хришћанске дужности. Слуга Голубан одлазак у бој схвата као зов срца. Косовски пораз схваћен је апокалиптички, као погибија свих, изузев оних који су с Вуком Бранковићем срамно побегли.

Косовску битку су средњовековни писци сакрализовали, учинили је светом битком, на којој се разрешава духовна драма нације, њен однос према земаљском и небеском. Народни певачи прихватили су ту сакралну, хришћанску димензију догађаја и интерпретирали је на свој начин, уносећи још једну битну димензију, судбину. Косово је схваћено као судбинска драма народносне заједнице у којој се мора учествовати да

би се потврдила припадност заједници, оно је одсудна, гранична ситуација, у којој се стављају на проверу основне вредности на којима се темељи колективно народно постојање (Деретић 2011: 378–379).

Епска народна песма именовала је Вука Бранковића као издајника, кривца за пораз. Вук није могао бити издајник, јер се битка водила на његовим територијама са којих он није могао да се повуче. Осим тога од четири Лазарева зета једино је он учествовао у боју. Извори из XV века сведоче да је крило војске на коме је заповедао Вук успешно сузбило војску принца Јакуба. Кнез Лазар је сахрањен након погибије на Вуковој земљи. Тешко је поуздано знати колико је Вук Бранковић био одан кнезу Лазару, али је извесно да га није у Косовском боју издао, као што је и извесно да се са кнегињом Милицом након боја није слагао. Историјских разлога за оптужбу Вука Бранковића нема (Љубинковић 2010: 264–265). Николај Иванович Кравцов, говорећи о узроцима косовског пораза у епској народној поезији истиче да народне песме међу узроцима српскога пораза наводе издају Вука Бранковића, једнога од учесника битке на Косову пољу, који се у стварности, управо дуже од других супротстављао турској најезди. Овај је мотив у извесној мери настао из осећања националног поноса, који није допуштао да се призна чињеница пораза без таквих посебних околности. Али је у таквој ситуацији ипак био садржан добар део истине, јер су управо раздори међу феудалцима поткопали српску државу (Кравцов 1982: 299–239).

Узрок именовања Вука Бранковића као издајника може се пронаћи у Другом косовском боју када су се на Косову хришћани и Турци сукобили у октобру 1448. године. Хришћанску војску предводио је Јанко Хуњади, а турску султан Мурат II. Хришћанска војска доживела је тежак потраз. Сам Јанко се једва спасао бекством. Деспот Ђурађ Бранковић није учествовао, али је о плановима хришћанске војске обавестио турског султана Мурата II, што је изазвало велики гнев хришћанско-католичких хроничара и писаца. Ђурађ Бранковић био је оптужен за издају у Другом косовском боју. Прва и друга косовска битка у народу се мешају. Узроци те пометње могу бити чињеница да је султан Мурат I предводио турске снаге у првом боју 1389, а наследио га Бајазит I. Султан Мурат II предводи турску војску у другом боју, а релативно убрзо на престо ступа Бајазит II.

Вук Бранковић је по први пут обележен као издајник на Косову тек у спису Мавра Орбина *Краљевство Словена* (1601). Бранковића ће после Орбина, а служећи се њиме, за издајство на Косову оптужити сви познији историјски и традицијски извори (*Сувајић 2019: 66*). Издајство Вука Бранковића посебно се наглашава крајем XVII века када на политичку сцену ступа амбициозни гроф и несуђени деспот Ђорђе – Ђурђе II Бранковић. До Велике сеобе Срба бечки двор помаже амбиције Ђорђа Бранковића и његова настојања да у оквирима турских посета на Балкану, начини српску, односно илирску државу. Али, након 1690, када многи Срби више нису у Турској, већ су населили аустријске просторе, Аустрија не жели да у својим границама ствара нову српску државу. Како би

досељенике одвојио од идеја Ђорђа Бранковића и његових идеја, бечки двор реагује тако што ће несудбонога деспота ставити у тамницу у којој ће и окончати живот у другој деценији осамнаестог века. У Аустрији се шири идеја о праисконском српском греху о томе како су Срби више пута издали хришћане-католике. Вук Бранковић је продао веру Христову у првome Косовском боју, његов син, деспот Ђурађ у другом, а њихов непосредни потомак, гласовити Змај Огњени Вук издавао је у разним приликама мађарског краља Матију Корвина, те Срби морају бити свесни свога праисконског греха. Тако је прича о косовској издаји обликована у окриљу католичке цркве пронашла природно место и у српској легенди о Косовској битки (Љубинковић 2010: 268–269). Један део српске косовске легенде готово је доследна парафраза Христовог страдања. Почевши са обредном кнежевом вечером која је противтежа Христовој тајној вечери, преко одлуке о свесном жртвовању како би се задобило „царство небеско“, српска косовска епска легенда прати ток Христових страдања. Тако да је прича о Вуковој издаји заправо производ једне митолошке матрице о греху који се не може окајати и који је једнак оном о Јудином издајству Христа, а нема никакве везе са стварним догађајима (Љубинковић 2010: 276).

КОСОВСКА ЕПСКА ПЕСМА И МИТОЛОГИЈА (МИЛОШ ОБИЛИЋ И МАЈКА ЈУГОВИЋА)

Срби су косовску катастрофу доживели као смак света. Пораз од Турака и слом државе попримили су у њиховом предању космичке размере и преносили се фатализмом карактеристичним за есхатолошка учења (Лома 2002: 220). Срби су у давној прошлости дубоко веровали да ће свет једнога дана пропасти, те је народни певач реалне догађаје претапао у предање. У том смислу речи пропаст српске државе средњег века на Косову пољу је неко време које још из давнина очекивано и прорицано као „последње време“. Косовски бој је у усменом казивању имао свој континуитет. У зависности од историјских прилика колектив је модификовао епско певање, стварајући поред фактичке и епску историју. У компаративној анализи фактичке и епске биографије јунака показује се функционисање архетипова који су доминантни у древним цивилизацијама, пре свега архетип светитеља, јунака жртве и издајника. У епским песмама косовског циклуса средишње место је формирање и подвиг јунака жртве. Историјски извори сагласни су да је цара Мурата убио српски јунак као што се у *Дукиној хроници* из осамдесетих година XV века говори о убијању цара Мурата од стране „неког младића из редова Срба“ (Питулић 2012: 105–110).

Милош Обилић није потврђен у историји као зет кнеза Лазара. Његов подвиг је јединствен и неупоредив са другим јунацима (*Сувајџић 2019: 66*). Порекло Милоша Обилића у епској традицији имало је митолошки нанос, који је доминантан у формирању епске биографије

јунака који ће учинити важан подвиг (Питулић 2012: 101). Милошев косовски завет скрива у себи врло старе паганске честице разореног мита: „У Милошевом завету препознајемо веома старе, чак и паганске детаље мегдана (Милош уместо жртвеног јагњета убија султана, стаје пораженом противнику ногом под грло), а помињу се и Видов данак и Бог велики” (Матицки 1999: 106). Легенда о Милошу Обилићуу косовској традицији настала као легенда о оклеветаном јунаку који убија султана на пољу Косову, слична је западноевропским витешким причама о односима господара и верног вазала, односнозавидљивог сродника (Сувајџић 2019: 63). У најстаријим историјским изворима није се знало име убице султана Мурата („неко веома благородан”). Константин Филозоф у *Житију деспота Стефана Лазаревића* описујући Муратову смрт каже:

„међу војницима који су се борили пред (војском), беше један веома благородан (Милош), кога оцрнише завидљивци пред господином и осумњичише као неверна. А овај, да покаже верност, а уједно и храброст, нађе згодно време, устреми се ка самоме великом начелнику, као да је пребеглица, и пут му отворише. А када је био близу, изненада појури и зари мач у тога самога гордога и страшнога самодршца. Ту и сам паде од њих“ (Константин Филозоф 1989: 84).

Јелка Ређеп наводи могући разлог зашто се име Муратовог убице није помињало у српским средњовековним списима све до краја XV века. Кнез Лазар је био оличење свих оних који су се у боју храбро борили и јуначком смрћу изгинули. Право да буде слављен и добије култ имао је само Лазар. Истраживачи сматрају да је безименост јунака условљена спутавањем друштвених начела која су налагала да се имена људи из нижих, потчињених друштвених слојева, не могу наћи у књижевним и црквеним делима, већ само у повељама и дипломатичној грађи (Ређеп 1989: 186). Витешка прича о оклеветаном јунаку, Милошу Обилићу, који убија султана на Косову потиче из XV века. Старије верзије Милошевог презимена су Кобиловић, Кобилић и Драгиловић, да би се у XIX веку усталило презиме Обилић (Сувајџић 2019: 66). Истраживачи наводе да сви извори пре почетка друге половине XVIII века пишу Кобилић или Кобиловић (Питулић 2012: 101). Томо Маретић истиче: „Пошто се успомена Милошева прославила по читавом народу почело се осјећати, да је недостојно, да се тако славни јунак зове по „кобили”, зато му је име промијењено у „Обилић” (Маретић 1989: 178). У историји нису забележени Милошеви епски побратими Косанчић Иван и Милан Топлица. Имена су добили по рекама Косаница и Топлици чије се воде сливају у Јужну Мораву (Сувајџић 2019: 66).

Позивајући се на *Коментар* о своје времену дубровачког историчара Лудвига Туберона Цријевића, Бошко Сувајџић наводи да већ у овом делу имамо развијен облик легенде: вечеру уочи боја, Лазареву здравицу и Милошев говор, клевету Милошевог такмаца и Милошев пребег у турски табор да би испунио своју заклетву. Милоша Кобилића

зове Милоном, а можда и консултујући турске изворе о Косовском боју, говори о Милошевој руци, у сребро окованој, на Муратовом гробу у Бруси, седишту султановог култа (*Сувајџић 2019: 64*). Дубровачки историчар Мавро Орбин у *Краљевству Словена* (1601) наводи да је кнез Лазар дао своју кћер Вукосаву Милошу Кобиловићу, а Мару Вуку Бранковићу, те да су се сестре посвађале јер је свака истицала вредност свога мужа, што се касније претворило у непријатељство (Orbin 1968: 140). Код Орбина су присутни сви елементи развијене косовске легенде: кнежева вечера, здравица, Милошева беседа, подвиг (*Сувајџић 2019: 65–66*). Милош у епској поезији носи обележја змајевитог јунака: младеж на десној мишици, на младежу „бич вучије длаке“, на бедрима му је „сабља уписана“. Поседује коња натприродних особина – „виловити Ждралин“. Оружје му је земаљског (копље, сабља, топуз) и божанског порекла („сабља виловита“). Сачувана су и друга предања о Милошу Обилићу. Народ верује да је Милош Обилић био родом из Поцерине, а да су му у селу Дворишту били двори (*Сувајџић 2019: 63–66*).

Александар Лома сагледава лик Милоша Обилића на дубљој равни есхатолошког мита наводећи детаље који указују на присуство митских елемената. То је Милошева заклетва да ће убити противника и ногом му стати на грло која указује на то да је његов противник био архидемон, чудовишна, свепрождирућа змија, која се могла савладати само ако јој се ступи ногом у разјапљену чељусти. У епској верзији уместо демонског бића, чудовишне змије или вука долази човек, коме се уместо бога супротставља други човек. Осим тога истичу се и Милошеви чудесни скокови који представљају део косовског предања, с тим што ови Милошеви подвизине воде победи над демонским противником нити спасењу, већ су израз последњег јунаковог покушаја да избегне неминовну судбину. Лома наводи и идеју о Милошевој неминовној и суђеној смрти. Милошу епска традиција поред неоспорне храбрости приписује и надљудску снагу која је онемогућавала Турке да га лако савладају. У највећем броју варијаната у песмама и легендама о Милошу Обилићу, Турци га савладавају само захваљујући савету бабе, која је заправо митолошки зли саветник, глас судбине, односно отеловљена судбина (Суђаја), која једино одлучује о јунаковом животу и смрти, што доказује да је реч о једном правом епском мотиву из прасловенске старине или у крајњем случају једну врло рану транспозицију мита (Лома 2002: 2015–250).

У досадашњим тумачењима песме „Смрт мајке Југовића“ запажена је неуједначеност у одређивању жанра, својство бладе, усмереност на унутрашњи свет, редукација догађаја на преломни моменат, скоковито приказивање низањем сажетих слика (Петровић 2011: 437–438). Епски слој је видљив у вантекстовним елементима у асоцијацијама и симболима. Народни певач се определио за лирски став према епској теми, те песма у целини делује као херојска трагедија (Милошевић – Ђорђевић 1990:94). У читавој песми уочавају се бинарне опозиције

паганско-хришћанско, дан-ноћ, прошлост-садашњост, да би кулминација опозитности исказана бојом (бела крила лабудова-црно крило гаврана) открила колико су далеки, у тако краткој песми, почетак и крај, узлет (мајчин) и пад (синовљеве руке) (Ласек 2005: 60).

Када су у питању митска читања, Војин Матић је у мајци Југовића видео наследницу богиње смрти и фантазам Велике Мајке која тужи над својим дететом. Он истиче да су сва предања која су дуго преношена доживела судбину да се у њима жртва детета божанству преобразила у жртву на бојном пољу, а упоредо са овим развојем текла је и профанизација митологеме о силаску у доњи свет који се претворио у овоземаљску битку. Суд реалности није дозволио народном певачу да мајци припише исцелитељску моћ да поврати у живот синове, она умире од туге као јунакиња класичне трагедије а не као епска хероина суочена са вољом богова. Од свештенице која доји и обучава дивље животиње, за обредни плес у коме се жртвују, преко богиње смрти која без бола приноси људске жртве, дошло се дохеројске супруге и мајке која гордо тужи над дететом и бол је убија (Матић II 1979: 125–127).

Митолошке елементе доказује и Веселин Чајкановић. Након боја мајка Југовића обилази разбојиште по свему као вила, односно као Валкира код Германа и односи погинуле јунаке. На самом почетку песме види се да је више девет Југовића девет бојних копља пободених на земљу и на копљима девет соколова а око њих лавови (ловачки пси). У овом случају копља, соколови, коњи и пси су посмртна жртва Југовићима, а то је обичај присутан у многим народима. Примитивни човек и данас верује у загорбни живот, који је по њему наставак овога живота, те се у том смислу остављају ствари на гробу покојника које би му биле услов опстанка на оном свету. Мајка Југовића купи копља, соколове, коње и псе и с њима се враћа у двор, што је нелогично с обзиром да су копља, соколови, пси и коњи жртве Југовића и да би требало да остану на гробу, јер по уверењу примитивног човека онај који би узео да се служи предметима намењеним мртвима који су важни за њихову егзистецију на ономе свету, ризиковао би да се изложи гневу и освети мртвих. У том смислу речи, најмање је очекивано да се тако понесе мајка Југовића. Чајкановић сматра да се песма *Смрт мајке Југовића* састоји из две песме, једна износи догађаје на Косову, а друга на двору, да нису од истог аутора, те да је прва хорнолошки старија, а друга млађа и да су се те две песме случајно, механички спојиле. Мајка Југовића на почетку песме тражи од Бога „очи соколове“ и „крила лабудова“. „Очи соколове“ могу бити метафора за добар, оштри вид, али „крила лабудова“ не, јер у том случају недостаје предмет на који би се поређење односило. Мајка Југовића тражи и добија крила лабудова и на њима лети на Косово. То је довољно за закључак да мајка Југовића није обична смртна жена, него митолошко биће, на шта наводи и њена појава на разбојишту, интерес за пале јунаке и облик у коме се јавља. У германској митологији за погинуле јунаке се интересују валкире; оне долазе на бојиште, скупљају мртве и доводе их у Одинову палату, у Валхалу. Валкире су сродне нашим вилама и често се јављају у облику лабуда. У српској митологији виле

често помажу јунацима у борбама, видају им ране, жале их када страдају. Вилинско и змајевско порекло епских јунака у нашој народној песми је често. Поређење портрета мајке Југовића у старијој и млађој песми издваја разлике. У старијој, мајка је вила која одлази на бојиште да изврши вилинску и материнску дужност. У другој, она је властелинка која живи на двору са снахама. Једина психолошка и најјача карактеристика мајке Југовића је њен отмен и дискретан бол, њено „тврдо срце“. Жалост мајке Југовића без суза, отмена, величанствена и уметнички савршена, одудара од жалости српске мајке и жене. Жалост српске мајке и сестре у патријархалном друштву није приватна, већ је дужност. Што значи да оне своју жалост морају показати кроз нарицање, сечење косе, бусање у груди. Ови облици понашања јесу веома важан елемент у култу мртвих у целом примитивном човечанству. У том смислу мајка Југовића одступа, те њено понашање и „тврдо срце“ „вређа“ епског Србина. Понашање мајке Југовића је тако примереније понашању виле, а не српске жене. Српске виле су некада добре, помажу јунацима. Могу бити и свирепе, осветољубиве. Одузимају људима памет, вуку их у дубине да их удаве. Може бити верни пријатељ само онима које она изабере, или онима који су у стању да је јунаштом или лукавством себи потчине. Љубав виле има у себи нечег одбијајућег и резервисаног. Она воли своју децу и жали јунаке, али само кад нико то не види. Тако се у психологији мајке Југовића препознаје вилински карактер. Али, народни певач је певао о мајци Југовића, дивећи јој се и изазивајући дивљење других. Тако је потиснуо вилу а истако необичну мајку, жену која се након погибије мужа и синова нашла у мушком положају и покушала да се понаша мушки „непросечно, неприродно, као глава породице, као митско биће, као вила“ (Чајкановић 1973: 552–554).

ЗАКЉУЧАК

Епска народна песма на специфичан начин приказује човека и његов свет. Присутна је само код оних народа који су настајали и опстајали у посебним друштвеним и културно-историјским условима. На историјско порекло увек указују садржаји, имена лица и места догађаја и њихових учесника. У старим друштвима човек је полагао испит зрелости кроз ратничку иницијацију, те су тако певана јунаштва предака била обавезујућа за потомке, а песме су биле усмени кодекс мушкараца ратника. Да се око Косовске битке створе предања, легенде и песме сигурно је утицало и то што су јој савременици приписивали судбоносну улогу у пропасти српске државе. Драматичне околности у којима се водила, јуначки подвизи мушкараца и срчаност жена певачима су били извор надахнућа. Архетипови из разних слојева прошлости, митови, могу бити и присутни су у савременом животу. Неки од њих су оживљени, инспиративни или појачани. Косовски мит је основа српског националног идентитета и духовна вертикала у колективној свести српског народа и једно особено културно наслеђе. Нарочито треба нагласити његову позитивну улогу коју је имао у конституисању српске нације,

ослободилачким борбама српског народа и стварању модерне српске државе. С друге стране, неопходно је јасно одвајати митско од историјског, јер би то одвајање свакако допринелоеманципацији савремене свести од застарелог култног мишљења.

ИЗВОРИ

Богишић, Валтазар. *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*. Горњи Милановац: Лио, 2003.

Караџић, Стефановић, Вук. *Српске народне пјесме II*. Београд: Просвета, 1953.

ЛИТЕРАТУРА

Деретић, Јован. *Историја српске књижевности*. Зрењанин: Sezam book, 2011.

Кравцов, Николај, Иванович. Српски еп. Светозар Кољевић. *Ка поетици народног песништва*. Београд: Просвета, 1982.

Ласек, Агњешка. Историјско, поетско и митско у песми Смрт мајке Југовића. *Зборник Матице српске за славистику*, 67. Нови Сад: Матица српска, 2005, 51–65.

Лома, Александар. *Пракосово: словенски и индоевропски корени српске епике*. Посебна издања, 78. Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт. Београд: 2002.

Љубинковић, Ненад. *Трагања и одговори. Студије изнародне књижевности и фолклора I*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.

Маретић, Томо. *Косовски јунаци и догађаји у народној епизици*. књ. ХCVII. Београд/Загреб: Рад /ЈАЗУ, 1989.

Матић, Војин. *Psihoanaliza mitske prošlosti II*. Београд: Prosveta, 1979.

Матицки, Миодраг. *Историја као предање*. Београд: Културно-просветна заједница Србије, 1999.

Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Косовска епика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.

Петровић, Соња. Смрт мајке Југовића: варијанте, рецепција и могућности тумачења. *Жива реч*. Зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић. Посебна издања, 115. (ур.) М. Детелић, С. Самарџија. Београд: Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2011, 435–478.

Питулић, Валентина. Косовска битка између историјских извора и епске легенде. у: *Зборник радова Филозофског факултета XLII (2)*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2012, 99–113.

Ређеп, Јелка. Милош Обилић прича о боју косовском. Поља бр. 363/364. Нови Сад, 1989, 186–187.

Сувајџић, Бошко. Епска песма и историјско предање. у: *Прилози језичком образовању, зборник 3*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010, 337–348.

- Сувајцић, Бошко. Јунаци и маске, типови карактеризације епског јунака.у: *Свет речи*.Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2002, 19–23.
- Сувајцић, Бошко. Косовска легенда. *Семинар српског језика књижевности и културе*.Београд: Међународни славистички центар, 2019,57–78.
- Orbin, Mavro. Kraljevstvo Slovena. Preveo Z. Pundrica, komentari S. Ćirković. Beograd: SKZ, 1968.
- Торовић, Владимир.*Илустрована историја Срба, књига друга*.Београд: Политика/ Народна књига, 2005.
- Филозоф, Константин.*Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Просвета / Српска књижевна задруга, 1989.
- Чажановић, Веселин.*Мит и религија у Срба*, Српска књижевна задруга, Београд, 1973

ИСТОРИЧЕСКИЕ, ЛЕГЕНДАРНЫЕ И МИФИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ЭПИЧЕСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ О КОСОВСКОЙ БИТВЕ

Резюме: Предметом данной статьи являются исторические, легендарные и мифические элементы в эпических народных песнях о битве за Косово, собранные Вуком Караджичем. Вступительная часть статьи указывает на мифологическое наследие, вплетенное в сербский народный эпос. Приведены исторические данные о Косовской битве 1389 г. и дан обзор основных повествовательных направлений косовской легенды с акцентом на образ Вука Бранковича в истории и легенде. В центральной части статьи, помимо систематизации эпических поэм о Косовской битве в известных до сих пор сборниках собирателей народной литературы, исследуются темы и мотивы, в частности мотив предательства и мотив сознательной жертвы. Исследовано наличие мифических элементов в характерах матери Юговичей и Милоша Облича. В заключительной части подчеркивается важность и более широкое влияние косовского эпоса и косовского мифа в сербской культуре. Помимо завершения литературно-научной мысли об эпической народной песне, целью статьи является указание на важность осознания разницы между историческим, легендарным и мифическим при интерпретации литературных произведений.

Ключевые слова: Косовская битва, былинная песня, история, миф, легенда.